

УДК 342.733

В.П. ГРОБОВА, канд. юрид. наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ І СИСТЕМА ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

***Ключові слова:** конституційне право, вища освіта, зовнішнє незалежне оцінювання знань*

Останнім часом в Україні не вщухають дискусії щодо доцільності застосування системи зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) знань, висловлюються різні, часто діаметрально протилежні точки зору. Прихильники цієї системи називають її панацеєю від усіх недоліків систем вищої та середньої освіти, а їхні опоненти приписують системі ЗНО усі можливі вади – від грубого порушення прав людини до деформації системи знань учнів внаслідок орієнтації на 2-3 навчальні дисципліни за рахунок нехтування всіма іншими.

Необхідність удосконалення системи зовнішнього незалежного оцінювання знань сприяє появі чисельних публікацій з цього приводу (О. Сушинський, Л. Гриневич, В. Ковтунець та ін.). Разом із тим, в існуючих публікаціях основна увага приділяється педагогічним складовим цієї проблематики, у той час як її правові аспекти досліджені недостатньо. Це обумовлює актуальність і новизну даної статті, метою якої є дослідження правової бази системи зовнішнього незалежного тестування в аспекті додержання конституційного права на освіту.

За положеннями ст.53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному; держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах,

при цьому громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Право на освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України [1]. Визнання такого права відповідає, зокрема, Загальній декларації прав людини, ст.26 якої визначає, що кожна людина має право на освіту, освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна, технічна і професійна освіта повинні бути загальнодоступними, а вища освіта – бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [2]. Відповідно до положень пункту «с» ч.2 ст.13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і зокрема поступового запровадження безплатної освіти [3]. Європейська Соціальна Хартія (прийнята в 1961 р. та переглянута в 1996 р.) акцентує увагу на необхідності забезпечення кожній особі права на здобуття професійної підготовки; при необхідності надавати засоби, що забезпечують доступ до вищої технічної й університетської освіти виключно на основі критерію особистих здібностей [4].

Як можна побачити, вже з аналізу вищевведених положень Конституції України і фундаментальних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, основними критеріями доступу до вищої освіти є її доступність та наявність безоплатних форм, однак всі процитовані документи передбачають при цьому певну умову. Конституція України визначає її як конкурсну основу здобуття вищої освіти, а Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Європейська Соціальна Хартія (переглянута) виділяють критерій здібностей як умову доступу до вищої освіти.

Розглядаючи порушені у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України у рішенні у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про

офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) визначає, що при тлумаченні терміна «доступність» стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах слід виходити із граматичного визначення слова «доступність» як «доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось», «відповідність силам, здібностям, можливостям когонебудь». Системний аналіз положень Конституції України, в яких вживається термін «доступність», дає підстави для висновку, що поняття «доступність освіти» у частині третьій статті 53 Конституції України означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. При цьому необхідно зазначити, що доступність дошкільної і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права. Доступність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування і розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання. Таким чином, виходячи зі змісту поняття «доступність», яке вживається у положеннях Основного Закону України, відповідних законах про освіту, інших нормативно-правових актах, Конституційний Суд України вважає, що доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості реалізувати це право [5].

Доступність здобуття вищої освіти відповідно до положень ч.3, 4 ст.53 Конституції України передбачає створення реальних мо-

жливостей здобуття її кожним громадянином України. Але ця доступність не є абсолютною [6, с.85]. Автори науково-практичного коментарю Закону України «Про вищу освіту» зазначають, що у реальному житті рівень доступності вищої освіти обумовлюється рядом факторів: а) наявністю якісної освіти певного рівня, який надає громадянину право продовжувати освіту у вищих навчальних закладах; б) матеріальною забезпеченістю, що дозволяє громадянину здобувати вищу освіту на платній основі. На їх думку, останній фактор набуває все більшого значення, що пояснюється суттєвим скороченням державного фінансування у галузі вищої освіти і широким розповсюдженням вищих навчальних закладів, які надають освіту на платній основі [7, с.17].

Відповідно до положень частини третьої ст.42 Закону України «Про освіту», прийом громадян до вищих навчальних закладів проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей незалежно від форми власності навчального закладу та джерел оплати за навчання [8]. Як можна побачити, у цій правовій нормі законодавець зробив спробу визначити критерій, за яким, власне, повинен відбуватися конкурсний відбір. Таким критерієм є здібності громадян. Це положення майже дослівно відтворено й у частині першій ст.44 Закону України «Про вищу освіту» [9] (єдиною розбіжністю є те, що вказаний Закон оперує не поняттям «громадяни», а поняттям «особи», тобто враховує і право на вищу освіту осіб без громадянства).

Спробуємо тепер проаналізувати нормативно-правову базу зовнішнього незалежного тестування з точки зору додержання закріплених у міжнародних правових актах, Конституції України, Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту» права громадян на доступ до вищої освіти відповідно до своїх здібностей. Ст.17 Закону України «Про вищу освіту», яка регламентує питання управління у галузі вищої освіти, визначає, що Кабінет Міністрів України через систему органів виконавчої влади здійснює державну політику у галузі вищої освіти; організує

розроблення та здійснення відповідних загальнодержавних та інших програм; у межах своїх повноважень видає нормативно-правові акти з питань вищої освіти; забезпечує контроль за виконанням законодавства про вищу освіту. У частині першій ст.18 Закону України «Про вищу освіту» закріплено, що затвердження умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів належить до компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки. Відповідно до частини четвертої ст.44 цього ж Закону прийом на навчання до вищого навчального закладу для підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів проводиться відповідно до умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів, при цьому правила прийому на навчання до вищого навчального закладу затверджуються його керівником за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки [9].

У розвиток цих положень 25.08.2004 року Урядом було видано постанову «Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти», якою було затверджено Порядок зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти. Зовнішнє незалежне оцінювання та моніторинг якості освіти (далі – оцінювання якості освіти) запроваджувалося «з метою забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до освіти, здійснення контролю за дотриманням Державного стандарту загальної середньої освіти, аналізу стану системи освіти та прогнозування її розвитку». Одним із шляхів здійснення оцінювання якості освіти було визначено зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників середніх загальноосвітніх навчальних закладів, за результатами якого проводиться їх державна підсумкова атестація та конкурсний відбір для навчання у вищих навчальних закладах. Відповідно до п.6 вказаного Порядку зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів

системи загальної середньої освіти є державною підсумковою атестацією та вступними випробуваннями до вищих навчальних закладів і здійснюється на принципах прозорості та об'єктивності. Право на проходження зовнішнього незалежного оцінювання мають випускники навчальних закладів системи загальної середньої освіти або особи, які вже одержали атестат про повну загальну середню освіту [10].

Якщо порівняти ці положення з конституційними та міжнародними гарантіями права на вищу освіту, а також нормами Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», то можна констатувати наявність відмінного від тих, що містяться у вказаних правових документах критерію, яким є «зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників середніх загальноосвітніх навчальних закладів». Таким чином, оцінюються не здібності, а навчальні досягнення. Саме про оцінку навчальних досягнень йдеться і у Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти в 2009 році, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 18.03.2009 р. № 133 («Головна мета проведення зовнішнього оцінювання – об'єктивне та неупереджене оцінювання рівня навчальних досягнень осіб, які закінчили загальноосвітній навчальний заклад і виявили бажання вступити до вищих навчальних закладів» [11]), і в Умовах прийому до вищих навчальних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 02.09.2008 р. № 802.

Таким чином, постає питання: як співвідносяться між собою оцінка здібностей і оцінка навчальних досягнень?

У педагогіці та психології здібності розуміються як індивідуально-психологічні особливості людини, які забезпечують успішне оволодіння знаннями, навичками, уміннями та ефективну їх реалізацію в трудовій діяльності. Виявляючись в оволодінні знаннями, навичками і вміннями, здібності, проте, до них не зводяться. Вони виступають лише як

можливість розвитку цих необхідних компонентів діяльності і характеризуються динамікою оволодіння останніми – швидкістю, легкістю, глибиною, міцністю [12, с.48]. Кожна здібність має свою структуру, яка залежить від розвитку особистості. Виділяють два рівні розвитку здібностей: репродуктивний та творчий. Людина, яка знаходиться на репродуктивному рівні розвитку здібностей, виявляє високі уміння засвоювати знання, оволодівати діяльністю і здійснювати її відповідно до зразка, що пропонується. На творчому рівні розвитку здібностей людина створює нове, оригінальне. Зазначені рівні розвитку здібностей не слід вважати незмінними, оскільки кожна репродуктивна діяльність містить елементи творчості, а творча діяльність включає репродуктивну, без якої вона не може здійснюватися [13, с.154].

Прикладом реалізації оцінювання здібностей випускників може слугувати Шведський тест оцінювання мислення (SweSAT). Одним із головних чинників його запровадження було прагнення позбутися тиску на навчальний процес, його орієнтації на отримання найвищих балів. Другим аргументом була необхідність рейтингування вступників до ВНЗ, які не мали офіційних балів атестату. Оцінки атестату традиційно були інструментом відбору до ВНЗ, а до 1977 року – вони були єдиним інструментом відбору. Тест намагалися створити таким, щоб він був валідним для різних систем вищої освіти, подібно до того, якими є американські тести SAT або ACT.

SweSAT призначався як інструмент відбору і мав рейтингувати вступників якомога справедливіше з точки зору їхньої очікуваної успішності навчання у ВНЗ. Тест мав задовольняти такі вимоги: відповідати цілям вищої освіти; бути позбавленим негативного впливу різних програм навчання вступників; бути здатним оцінювати якомога швидше, дешевше і об'єктивніше; не припускати можливості «натаскування на тест» за допомогою механічних вправ або вивчення штучних прийомів розв'язування завдань; визнаватися учасниками тестування як змістовний; не на-

давати ніяким групам ані преференцій, ані дискримінацій унаслідок статі або соціального статусу.

З 1977 до 1990 року тест щорічно проходили приблизно 10000 вступників: 6000 – під час весняного тестування, 4000 – наприкінці вступу до ВНЗ. У 1991 році, коли правила прийому було змінено, кількість щорічних тестувань зросла до 100000. SweSAT розглядається як другий шанс для вступників, які мають атестат зрілості, оскільки вони автоматично вступають за своїми кращими шансами: або за оцінками атестату, або за результатами тесту, причому вступникам не надається право самим визначати, за якою схемою вони будуть вступати.

SweSAT вимірює вербальні і невербальні здібності, а також спроможності використовувати інформацію. З 1996 року тест складається з п'яти субтестів: WORD – словниковий субтест, який вимірює розуміння слів і понять, переважно шведських, але включає й деяку кількість іноземних слів; DS – субтест на опанування даних, метою якого є вимірювання кількісного мислення. Тест сконструйовано таким чином, що наголос у розв'язанні завдань робиться на мислення, а не на знання та вміння; READ вимірює здатність розуміти у широкому сенсі слова шведського тексту. Тест не є обов'язковим при вступі, якщо тільки учасник не належить до групи осіб, що досягли 25 років, мають принаймні 4 роки трудового стажу, а також підтвердили своє знання шведської та англійської мов, для яких він є обов'язковим. Кожен може брати участь у тестуванні скільки завгодно разів і використовувати свій найкращий результат при вступі [14, с.81-84].

На відміну від оцінки здібностей, оцінка навчальних досягнень передбачає визначення рівня засвоєння учнем змісту певної навчальної програми. Поняття навчальних досягнень у педагогіці трактують у широкому та вузькому аспекті. Відповідно до вузького розуміння цього терміну навчальні досягнення – це досягнення у навчальній діяльності у вигляді оцінок навченості, контролю знань (журнальних атестаційних оцінок, ре-

зультатів тестування, участі в олімпіадах та інших предметних досягненнях). Відповідно до широкого розуміння навчальні досягнення – це підсумок навчальної діяльності як показник результативності (ефекту) діяльності [15, 16] та ін. Таким чином, якщо оцінка здібностей в певній мірі спрямована на майбутнє і дозволяє зробити прогноз майбутньої успішності навчальної діяльності особи, наприклад, під час засвоєння змісту навчальної програми у вищому навчальному закладі, то оцінка навчальних досягнень у більшій мірі спрямована у минуле і дозволяє визначити, наскільки старанним, уважним, працездатним був учень під час засвоєння змісту середньої освіти.

Тому, на наше глибоке переконання, оцінка здібностей і оцінка навчальних досягнень є діалектично пов'язаними та не виключають один одне. Система контролю за якістю середньої освіти є невід'ємною умовою ефективності останньої, а зовнішнє незалежне оцінювання за таких умов може забезпечити об'єктивність і єдиний підхід у межах держави. Разом з тим високі показники навчальних досягнень учня ще не означатимуть автоматично його високі навчальні досягнення як студента. Це пояснюється значною відмінністю між особливостями навчальної діяльності у системах середньої та вищої освіти, яка значно посилилася внаслідок впровадження у вищу освіту елементів Болонського процесу. На відміну від школяра, студент може бути успішним лише за умови наявності високого рівня самодисципліни, навичок самостійної роботи, уміння працювати з навчальними та науковими джерелами, що містять різні, часто взаємовиключні точки зору на певну проблему. Досконалого знання змісту одного-двох підручників сьогодні вже недостатньо – не є секретом, що їх зміст часто застаріває раніше, ніж підручник потрапить у бібліотеку (особливо справедливо це для юридичних дисциплін). Отже, навіть саме досконале знання історії України, яка, на відміну від правових джерел, не зазнає в останні роки кардинальних змін, не гарантуватиме, що студент юридичного ВНЗ буде в

змозі опанувати зміст навчального матеріалу.

Виходом з такої ситуації, на нашу думку, має бути поєднання оцінки навчальних досягнень і оцінки здібностей під час вирішення питання про прийом до вищих навчальних закладів. Оцінка навчальних досягнень, у тому числі у вигляді зовнішнього незалежного оцінювання, буде слугувати меті визначення результатів засвоєння абітурієнтом змісту шкільної програми. А оцінка здібностей буде визначати, чи здатний абітурієнт опанувати зміст навчальної програми у системі вищої освіти. При цьому розробляти критерії оцінки здібностей має лише сам вищий навчальний заклад відповідно до специфіки навчальних програм, змісту і напруженості навчального процесу. Таким чином, можна буде у повній мірі забезпечити конституційне право на освіту, виконати приписи міжнародно-правових актів у сфері прав людини і створити ефективну систему відбору до вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. - 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР : від 19.10.1973 р., № 2148.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS N 163) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 40. – Ст. 2660.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – Ст. 674.
4. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Боняк В. О. ; Нац. акад.

внутр. справ України. – К., 2005. – 192 с.

7. Закон України «Про вищу освіту»: навч.-практ. коментар / за заг. ред. Кременя В. Г. – К., 2002. – 323 с.

8. Закон України «Про освіту» // ВВР УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

9. Закон України «Про вищу освіту» // ВВР України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти»: від 25.08.2004 р., № 1095 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34. – Ст. 2262.

11. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти в 2009 році»: від 18.03.2009 р., № 133 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 25. – Ст. 843.

12. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: навч. посібник / Я. В. Крушельницька. – К.: КНЕУ, 2000. – 232 с.

13. Винославська О. В. Психологія: навч. посіб. / О. В. Винославська. – К.: Інкос, 2005. – 348 с.

14. Тест здібностей SweSAT: досвід Швеції у використанні тесту здібностей при вступі до ВНЗ (За матеріалами статті Кристини Стадж) // Вісник ТІМО (Тестування і моніторинг в освіті). – 2008. – № 11–12. – С. 81–84.

15. Ломакина Т. Н. Мотивация в системе личных учебных достижений учащихся / Т. Н. Ломакина // Вестник Оренбургск. гос. ун-та. – 2007. – № 4. – С. 34–39.

16. Педагогическое тестирование в системе качества образовательного процесса / М. В. Любиева, Л. Г. Буданова // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 12. – С. 110–112.

Грובה В. П. Реалізація конституційного права на вищу освіту і система зовнішнього незалежного оцінювання знань / В. П. Грובה // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 204–209 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gvprnoz.pdf>

Досліджена правова база системи зовнішнього незалежного тестування в аспекті додержання конституційного права на освіту. Розглянуто закордонний досвід використання системи оцінювання здібностей випускників Шведським тестом оцінювання мислення.

Грובה В.П. Реализация конституционного права на высшее образование и система внешнего независимого оценивания знаний

Исследована правовая база системы внешнего независимого тестирования в аспекте выполнения конституционного права на образование. Рассмотрен зарубежный опыт использования системы оценивания способностей выпускников Шведским тестом оценивания мышления.

Grobova V.P. Realization of a Constitutional Law on Higher Education and System of External Independent Estimation of Knowledge

The legal base of system of external independent testing in aspect of performance of a constitutional law on formation is investigated. Foreign experience of use of system of estimation of abilities of graduates by the Swedish test of estimation of thinking is considered.